

– рішення про репатріацію повинно прийматися тільки потерпілими, які повинні мати право звертатися з заявою про надання їм права на постійне місце проживання при умові, якщо їх повернення додому не несе собі ризик для їхнього життя.

3. На законодавчому рівні доцільно було б:

– створити, в тому числі і за рахунок конфіскованого у злочинців майма, фонд відшкодування потерпілим збитків, а ресурси такого фонду використовувати і для забезпечення безпеки осіб, взятих під захист;

– розробити відомчі рекомендації щодо поведінки з окремими категоріями осіб, яким надається захист, зокрема з потерпілими у справах про торгівлю людьми;

– відокремити функцію щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу від інших функцій, таких як захист приміщень суду та підтримання порядку в залі суду.

4. Хоча в Україні є досвід захисту свідків, проте його потрібно розширити:

– потрібен прямиий зв'язок з міграційними службами в інших країнах для прискорення повернення жертв;

– існують різні нюанси захисту свідків на різних етапах кримінального процесу;

– необхідний чіткий розподіл і оцінка можливостей та функцій: правоохоронні органи – захист та слідство, неурядові організації – допомога в кризових ситуаціях;

– необхідно проводити тренінги для тих, хто даватиме притулок жертвам.

Таким чином, необхідно, щоб судовий процес викликав у потерпілого від торгівлі, який виступає як свідок, довіру і впевненість у його захищеності. Жертвам повинні бути створені всі умови, які дадуть їм можливість повною мірою користуватися правами людини. Тільки повне розуміння проблем жертв торгівлі людьми можуть гарантувати ефективність заходів щодо їх захисту, коли вони виступають свідками.

Список літератури: 1. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми / Навчальний посібник, Київ–Харків, 2001. 2. Захист учасників кримінального процесу в Україні у справах про торгівлю людьми. Матеріали семінару, 26–27 листопада, К., 2001.

Надійшла до редколегії 06.09.03

О.В. Полуляхов

ТИПОВІ ВЕРСІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Одним з перспективних напрямків оптимізації і підвищення ефективності розслідування окремих видів злочинів є дослідження і подальша розробка проблеми типових версій. Практичне значення цієї категорії підтверджується успішною розробкою типових версій щодо окремих видів злочинів на базі криміналістичної характеристики та їх використанням в умовах дефіциту фактичних даних про сутність і зміст окремих обставин по розслідуваній кримінальній справі. У зв'язку з цим вважаємо справедливою точку зору О.Н. Колесніченка та Г.А. Матусовського, що використання сис-

тем типових версій вносить у розслідування елемент точності, повноти розслідування, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати підходящі під конкретний випадок. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одночасно охопити та перспективно намітити всі можливі основні напрямки розслідування [1, с.10].

Разом з тим, незважаючи на значимість і підвищений інтерес до даної проблеми, серед учених-криміналістів має єдності поглядів на поняття та сутність типових версій.

Р.С. Белкін типову версію визначає як характерне для даної ситуації з точки зору відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики (оперативно-розшукової, судової, слідчої, експертної) передбачуване пояснення окремих фактів чи подій в цілому. На його думку, типові версії мають дуже обмежене пізнавальне значення, оскільки вони, базуючись на мінімальних фактичних даних, можуть дати тільки найбільш загальне пояснення події, що недостатнє для успішного завершення розслідування. Тому типова версія конкретизується у процесі доказування по ходу накопичення дізнавачем (слідчим) необхідної інформації [2, с.29–30].

М.О. Селіванов та Л.Г. Видонов вважають, що «типова версія являє собою засноване на спостереженнях умовне міркування, яке виражає вірогідний зв'язок між певними видами елементів криміналістичної характеристики злочинів» [3, с.5–6]. Далі розвиваючи свою концепцію, М.О. Селіванов розглядає типові версії як результат узагальнення досвіду слідчої роботи, як деякі абстракції [4, с.108], умовні вірогідні міркування типу: «Якщо при розслідуванні виявляються такі-то ознаки злочину певного виду, то, вірогідно, злочин скоєний особою з такими-то даними, за таким-то мотивом» [5, с.52]. Аналогічної думки дотримуються І.М. Лузгін, О.Н. Колесніченко, Г.А. Матусовський, І.Є. Биховський, В.О. Коновалова та ряд інших криміналістів.

Протилежну думку висловлює О.М. Ларін. Заперечуючи проти пізнавальної ролі типових версій, він вважає, що останні не можна розглядати як різновид слідчих версій, оскільки вони «відображають не вірогідне, а позитивне знання, що відбиває не конкретну ситуацію, а усі відомі, узагальнені попередньою практикою ситуації даного виду» [6, с.7–9].

Таке твердження, як справедливо зазначається в літературі, викликає сумнів, оскільки дані про закономірні зв'язки між структурними елементами криміналістичної характеристики виступають теоретичною базою типової версії для відповідного виду злочину і майже завжди мають вірогідний характер, а тому й одержуваний висновок характеризується певним ступенем ймовірності.

Типова версія – це своєрідний «зародок» системи загальних (а іноді й окремих) слідчих версій по конкретній справі [7, с.35]. Вона, звичайно, має орієнтуюче значення і, базуючись на незначному обсязі інформації, допомагає у формуванні розумової моделі, яка пояснює передбачувану, з різним ступенем імовірності злочинну подію або окремі її обставини. Типові версії повинні створювати найкращі умови для прояву творчих здібностей пра-

цівників дізнання (слідства), правильної оцінки вихідних даних, а потім побудови достатньо обґрунтованої конкретної версії.

При розслідуванні торгівлі людьми поряд з особистим досвідом великої практичної та теоретичної значимості набувають системи типових версій. Враховуючи загальнотеоретичні положення криміналістики про систему слідчих версій і результати проведеного нами дослідження система типових версій у справах про торгівлю людьми, на наш погляд, має містити два структурні рівні: а) загальні версії як припущення щодо події злочину в цілому; б) окремі версії, пов'язані з припущенням щодо інших, більш окремих (детальних) обставин вчинення торгівлі людьми. Такий підхід до побудови системи типових версій уявляється виправданим відповідно до дійсного змісту припущень, що дозволяє при конструюванні кола версій з розрахунком на їх вичерпний обсяг планомірно і цілеспрямовано охопити всі питання предмета доказування.

При цьому слід враховувати, що основою типових версій виступає типова слідча ситуація як певний стан розслідування, який характеризується співвідношенням відомого та невідомого у справі, що дозволяє висунути обґрунтоване припущення щодо невідомих обставин – особи злочинця, характеру слідів, способу вчинення торгівлі людьми тощо.

Результати узагальнення кримінальних справ про торгівлю людьми дозволяють запропонувати наступну систему типових версій з урахуванням типових слідчих ситуацій.

Стосовно першої групи типових слідчих ситуацій, коли є інформація про вчинення торгівлі людьми і відома особа, яка її вчинила, висувуються загальні версії, що за своїм змістом дають одне з можливих пояснень суті і характеру вчиненої події в цілому та її елементів. У випадках, коли суть та причина події злочину не відома, як правило, неможливо відразу висунути версію про особу злочинця, про спосіб та мотив злочину. Тому дізнавач (слідчий), вирішуючи питання про наявність ознак торгівлі людьми та їх достатність для порушення кримінальної справи, у першу чергу висуває припущення про характер скоєного діяння – *версії кваліфікації*, які надалі інтегрують систему типових версій.

У розглядуваній ситуації типовими загальними версіями можуть бути: 1) вчинене діяння є торгівлею людьми (ст. 149 КК України); 2) має місце торгівля людьми, сполучена зі скоєнням інших злочинів; 3) торгівля людьми відсутня, скоєно інший злочин; факт вчинення злочину відсутній.

Другим структурним елементом (рівнем) побудови системи типових версій в названій типовій слідчій ситуації, як і взагалі при розслідуванні торгівлі людьми, є висунення окремих версій (за конкретними елементами складу злочину, передбаченого ст.149 КК України), а також детальних версій (припущень про розвиток обставин, які переважно мають криміналістичне значення і прямо пов'язані із розкриттям злочину та встановленням особи (осіб), яка його вчинила).

Найбільш широке коло версій виникає, як правило, щодо об'єктивної сторони торгівлі людьми. У цьому випадку висунення версій спрямовано на з'ясування обставин, що характеризують спосіб вчинення торгівлі лю-

дями, місце, час обстановку вчинення злочину, а також причинний зв'язок між діянням особи та злочинними наслідками, що настали.

Типові версії значною мірою визначаються способами вчинення торгівлі людьми. Так, для розкриття і розслідування торгівлі людьми, що вчиняється представниками фірм, які пропонують працевлаштування за кордоном, можуть бути висунуті наступні типові версії:

При вчиненні торгівлі людьми шляхом переміщення поза місцями митного контролю: 1) торгівлю людьми вчинено виконавцем, а організатор знаходиться в іншому місці; 2) торгівлю людьми вчинено при сприянні працівників правоохоронних органів (співробітників ДАІ, митної служби, МВС тощо); 3) торгівлю людьми вчинено організованою групою осіб.

Висування версій за елементами суб'єктивної сторони торгівлі людьми передбачає формування припущень про вину, мотиви та мету вчинення злочину. Як правило, вони очевидні і пов'язані з характером дій злочинця (підrobка документів, введення потерпілих в оману тощо). Проте в деяких випадках мета та мотив недостатньо чітко характеризують психічне ставлення особи до скоєного діяння.

Працівникам органів досудового слідства при висуванні версій слід враховувати, що торгівля людьми характеризується наявністю тільки прямого вини, тобто винний усвідомлює обставини та характер незаконного переміщення та здійснення незаконної угоди щодо потерпілих. Вивчення матеріалів кримінальних справ засвідчує, що мета та мотив вчинення торгівлі людьми у більшості випадків має корисливий характер.

Висунені версії про суб'єкт торгівлі людьми можуть бути двох видів:

1) версії персонального характеру, що, як правило, мають місце в аналізованій ситуації, коли вчинена торгівля людьми і відома особа, яка її вчинила, тобто в даному випадку висуваються припущення про винність конкретної особи;

2) версії загального характеру, засновані на даних, що містяться в матеріалах конкретної кримінальної справи, але не вказують на конкретних осіб. Вони більш характерні для другої та третьої груп типових слідчих ситуацій, коли отримана інформація про особу, якій притаманні певні властивості – професійні навички, фізична сила, зріст, розмір взуття, малюнок папілярних візерунків на руках тощо. На основі цих та інших даних конструюються та висуваються версії про коло осіб, серед яких може знаходитись підозрюваний. Потім у процесі перевірки версій висуваються припущення про конкретну особу, на якій і зосереджується перевірка. Тому особливого значення набувають типові слідчі версії про суб'єкт торгівлі людьми, коли вихідні дані про нього мінімальні або вкрай обмежені.

У другій типовій слідчій ситуації, коли вчинена торгівля людьми, однак особа, яка її вчинила, невідома, поряд із типовими загальними версіями, характерними для першої групи типових ситуацій, висуваються окремі версії, перевірка яких спрямована насамперед на визначення кола осіб, серед яких слід провадити розшук підозрюваного.

У цій ситуації зусилля учасників розслідування мають бути спрямовані на невідкладне вирішення двох ключових проблем, а саме: збір інформації

про злочинця та місце його перебування; реалізацію зібраних відомостей з метою розшуку, встановлення та викриття злочинця.

У цьому зв'язку значний практичний інтерес має встановлення ознак, що вказують на групову належність особи злочинця, тобто отримання орієнтуючої інформації про те, до якої групи (статевої, вікової, національної, фахової тощо) він належить [8, с.77].

При конструюванні і висуненні версій про особу злочинця насамперед слід враховувати спосіб вчинення і приховування злочину, характер слідів, час, індивідуальні особливості предмета посягання (діти, жінка). Поряд з особистим досвідом необхідно використовувати дані, що містяться у криміналістичній характеристиці злочинця, оскільки спосіб вчинення даного злочину часто вказує на особу злочинця.

З урахуванням вихідних даних, конкретних обставин справи та даних криміналістичної характеристики торгівлі людьми у розглядуваній ситуації можуть бути сконструйовані і висунуті такі типові версії щодо кола осіб, серед яких може знаходитися особа, яка вчинила торгівлю людьми:

- а) особа належить до обслуговуючого персоналу даного транспортного засобу (провідники, машиністи, капітани суден, бортпровідниці літака тощо);
- б) особа мешкає у прикордонному районі;
- в) торгівля людьми вчинена однією особою або групою осіб.

При висуненні і побудові версій про особу, винну у вчиненні торгівлі людьми, необхідно враховувати, що вищеназваний перелік типових версій не є вичерпним і може бути значно розширений з урахуванням конкретних обставин справи та слідчої ситуації, яка склалась. У таких випадках необхідно розглядати всі можливі і найвірогідніші припущення про осіб, причетних до вчинення даного злочину.

У третій типовій слідчій ситуації, коли має місце вчинення торгівлі людьми, злочинець відомий, але зник з місця події, висуваються загальні версії про подію злочину та її найважливіші обставини. Вони аналогічні версіям, визначеним у першій ситуації, однак при їх висуненні і перевірці необхідно враховувати відсутність, як правило, пояснень ймовірного злочинця, який зник.

У розглядуваній ситуації конструювання окремих версій зорієнтовано на максимальний збір даних, що характеризують особу злочинця, який зник, встановлення його можливого місцезнаходження або появи у певному місці, а також на затримання винного. Тому для успішного розв'язування такої ситуації важливого значення набувають розшукові версії [9, с.128].

Маючи специфічний характер, розшукова версія служить базою для цілеспрямованої діяльності з виявлення знарядь та засобів вчинення злочину, встановлення механізму слідоутворення, затримання особи, яка переховується від слідства і суду, тощо.

Особливості розшукових версій при розслідуванні злочинів, у тому числі й торгівлі людьми, на відміну від інших слідчих версій визначаються тим, що:

1) процес висунення та перевірки розшукових версій не обмежений термінами розслідування, а може продовжуватися і після припинення провадження по справі;

2) розшукові версії поряд з ретроспективними мають і прогностичний характер, тобто будуються для з'ясування місця перебування злочинця, який зник, та інших розшукуваних об'єктів як в даний час, так і в майбутньому;

3) розшукові версії завжди є окремими, оскільки вони належать не до всієї події, а лише до окремих її елементів [10, с.20–24].

З урахуванням типової слідчої ситуації при розслідуванні даної категорії кримінальних справ можуть бути висунуті наступні розшукові версії: 1) злочинець переходить у своїх рідних, друзів, знайомих; 2) розшукуваний залишився на легальному становищі або перейшов на нелегальне; 3) злочинець виїхав за кордон.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що система типових версій по справах про торгівлю людьми являє собою певну структуру, яка складається з загального і окремого рівнів, що знаходиться у прямій залежності від слідчої ситуації як динамічної інформаційної системи, що відбиває співвідношення між встановленими і ще не відомими обставинами справи.

Список літератури: 1. Колесниченко А.Н., Матусовский Г.А. О системе версий и методики их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1970. Вып. 7. 2. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб пособие – Волгоград, 1993. 3. Селиванов Н.А., Видонов Л.Г. Типовые версии по делам об убийствах. Горький, 1981. 4. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: системы понятий. М., 1982. 5. Селиванов Н.А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования // Соц. законность. 1985. №7. 6. Ларин А.М. От следственной версии к истине. М., 1979. 7. Реховский А.Ф. Версии на первоначальном этапе расследования // Пробл. оптимизации первонач. этапа расследования: Межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1988. 8. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. М., 1997. 9. Коновалова В.Е. Правовая психология. Х., 1997. 10. Олейник П.А., Птицин А.Г. Роль розыскных версий в раскрытии преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1971. Вып. 8.

Надійшла до редколегії 10.03.04

Д.Д. Зяць

ТАКТИКА ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ В УМОВАХ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ

У чинному КПК України (у ст. 194) викладені мета та завдання відтворення обстановки та обставин події, де метою такої слідчої дії є перевірка результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого чи даних, що одержані при проведенні огляду та інших слідчих дій. В юридичній літературі висловлювались пропозиції щодо розподілу відтворення обстановки та обставин події на перевірку показань на місці та слідчий експеримент [1, с.62]. Ми підтримуємо наукові погляди українських, російських, белоруських вчених, які пропонували законодавчо визначити перевірку показань на місці. У проєкті КПК України (ст.261), перевірка показань на місці визначена як самостійна слідча дія. Автором проєкту